

УДК 343.973

Б.М. ГОЛОВКІН, докт. юрид. наук, проф.,
Національний університет «Юридична академія
України імені Ярослава Мудрого»

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Ключові слова: господарські відносини, матеріальна шкода, суб'єкти господарювання, види економічної діяльності

У кримінологічній літературі існує велика кількість визначень злочинності у сфері економіки, що вказує на широку зацікавленість науковою спільнотою цією проблемою та складність її розв'язання. Свідченням неоднороззначності розуміння досліджуваного антисоціального явища є термінологічне розмаїття, яке зустрічається на сторінках численних публікацій: «економічна злочинність», «злочинність у сфері економіки», «злочинність економічної спрямованості», «кримінальна економіка», «тіньова економіка», «злочинність у сфері підприємницької діяльності», «господарська злочинність», «економічні злочини» та ін. Досить часто зазначені словосполучення вживаються як синоніми і не несуть якогось особливого семантичного навантаження. Разом із тим, робляться спроби довести неідентичність зазначених термінів і одночасно підкреслити різну природу явищ, що ними відображаються.

А.П. Закалюк наголошував на методологічній коректності використання терміна «злочинність у сфері економіки», оскільки у такий спосіб визначається місце вчинення злочинів та підкреслюється його предметна сутність – порушення інтересів і цілей легальних учасників економічних відносин, а саме: отримання у правомірний спосіб прибутку, додатної вартості [1, с.97–100]. Логіка суджень А.П. Закалюка зводиться до такого. Предикат «економічна» означає суспільно корисна, та, що є надбанням усіх членів суспільства, підпорядкована загальнонародним інтересам, панівній системі цінностей і суспільно бажаному результату – виробництву товарів і пос-

луг для задоволення потреб суспільства. Звідси випливає некоректність вживання терміна «економічна злочинність», оскільки за своєю сутністю остання антагоністична економіці як суспільно корисній категорії, не є її складовою, а навпаки, руйнує ринковий механізм господарювання, систему економічних відносин, і, в кінцевому підсумку, призводить до криміналізації економіки, її підпорядкування індивідуалістичним чи корпоративним інтересам окремих осіб і впливових кланів з метою отримання за рахунок праці легальних учасників економічних відносин незаконної вигоди. Викладена аргументація є переконливою, у зв'язку із чим нами підтримується. водночас, висловлюються й інші міркування з цього приводу. Так, наприклад, О.Г. Кальман зазначає, що у сфері економіки можуть вчинятися і не економічні злочини [2, с.18]. На наш погляд, ту чи іншу сферу суспільного життя слід розглядати не тільки у просторовій площині, а передусім в онтологічному та функціональному вимірі, що і є критеріями її вирізнення. Суспільне призначення, предмет правового регулювання, характер та зміст виробничих відносин, що складаються у сфері економіки, зрештою, об'єкт правоохорони, проти якого спрямовані злочинні посягання, є первинними і сутнісними відносно умовного поділу системи суспільних відносин на окремі царини. Недарма економіку віднесено до сфери господарського життя суспільства, а не, скажімо, до громадського.

На думку Є.Л. Стрельцова, економічні злочини включають протиправні діяння, спрямовані на порушення відносин власності та існуючого порядку здійснення господарської діяльності [3, с.121]. Г.А. Матусовський зазначав, що одна із головних ознак економічних злочинів полягає в тому, що їх переважна частина – це корисливі діяння, що вчиняються особами, які виконують певні функції у сфері виробництва і послуг, а також особами, пов'язаними із регулюванням цієї діяльності та контролем за нею [4, с.15]. В.М. Попович під економічною злочинністю розуміє сукупність економічних злочинів, вчинених у сфері

цивільного обігу речей, прав, дій за певний період часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-господарських і цивільно-господарських інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень [5, с.116]. У літературі зустрічаються й інші визначення поняття «економічної злочинності» [6, с.32].

А.М. Бойко, вважає, що «злочинність у сфері економіки» охоплює злочини, які окрім господарського механізму національної економіки, посягають і на інші основні структурні елементи економічної системи, такі як власність, інтереси служби у сфері господарської діяльності тощо, а формулювання «злочини економічної спрямованості», охоплює будь-яку злочинну діяльність, спрямовану на отримання економічної вигоди. Враховуючи сказане, А.М. Бойко пропонує позначати явище економічної злочинності терміном «злочинність у сфері господарської діяльності», тим самим акцентуючи увагу на її природі [7, с.80–82]. З приводу останнього, слушно зауважив В.О. Навроцький, що далеко не всі господарські злочини посягають на ринкову систему господарювання [8, с.354–355]. Щодо першого твердження, то це дійсно так, за умови, коли відносини власності та управлінські відносини у сфері господарювання становлять частину економічних відносин й у зв'язку із цим набувають економічного значення [1, с.105].

Формулювання «злочини економічної спрямованості» вживається у подвійному розумінні, оскільки, з одного боку, йдеться про соціальну спрямованість злочинних посягань, сферу суспільних відносин, а з другого – спрямованість пов'язується із наявністю економічного інтересу та мети – отримання незаконної вигоди [1, с.105]. У схожому контексті та полемічному стилі доводилася обґрунтованість використання й інших термінів («господарська злочинність», «кримінальна економіка»), які на думку окремих дослідників найточніше відображають те саме явище – злочинність у сфері економіки [9, с.7].

Резюмуючи зазначаємо, що найчастіше за існуючим розмаїттям термінів, якими позначається аналізоване явище, криється спір докола неоднакового тлумачення їх етимології, рідше – науковцями доводиться різне смислове навантаження слів та словосполучень. Важко не помітити, що більшість із зазначених термінів, незважаючи на різний обсяг понять, мають загалом однаковий зміст, бо відображають те саме антисуспільне явище кримінальної дійсності – злочинність у сфері економіки. Тому існуюча гра слів більше стосується назрілої уніфікації термінології, точності визначення обсягу відповідного їм явища реальної дійсності, оптимального відображення його змісту, ніж принципово різних підходів до розв'язання наукової проблеми.

У численних наукових працях висловлювалися різні судження щодо типових ознак злочинності у сфері економіки. Абстрагувавшись від непринципових відмінностей існуючих точок зору, спробуємо скомбінувати характерні ознаки зазначеної злочинності. Такими найчастіше називаються: а) спільний родовий об'єкт посягання – економічні відносини; б) наявність спільної для всіх злочинів корисливої мотивації і загальної мети отримання економічної вигоди (майнового і немайнового характеру); в) детермінованість одними і тими ж соціальними чинниками, що входять у детермінуючий комплекс економічної злочинності; г) суб'єктами вчинення злочинів цієї категорії найчастіше виступають: безпосередні учасники економічної діяльності; особи, які не приймають участі в економічній діяльності, однак посягають на економічні відносини; представники регулятивної сфери економічної діяльності, наділені дозвоільними і контрольними повноваженнями; суспільно небезпечними наслідками економічних злочинів є спричинення матеріальної шкоди державі і суб'єктам господарювання, підрив їхньої ділової репутації, а також заподіяння шкоди інтересам споживачів [1, с.116; 4, с.24–25; 7, с.81–82].

Беручи до уваги зазначені теоретичні положення відомих науковців, спробуємо сфор-

мулювати власне визначення злочинності у сфері економіки

На наш погляд, *злочинність у сфері економіки – це корислива злочинна діяльність службових осіб та інших учасників економічних відносин, спрямована на заподіяння матеріальної шкоди підприємствам, установам, організаціям різних форм власності або суб'єктам господарювання.*

Матеріальною ознакою злочинності у сфері економіки є незаконне збагачення шляхом заподіяння матеріальної шкоди юридичним і фізичним особам, що займаються економічною діяльністю. Тому вказана злочинність відноситься до типу корисливої злочинності.

Формальною ознакою злочинності у сфері економіки є суб'єкт спричинення матеріальної шкоди. Останній поділяється на загальний та спеціальний. До загального суб'єкту відносяться працівники підприємств, установ, організацій при виконанні своїх трудових обов'язків, а також інші особи, злочинними діями яких спричинено шкоду підприємствам, установам, організаціям або суб'єктам господарювання. До спеціального суб'єкту відносяться службові особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції на підприємствах, установах, організаціях різних форм власності, а також службові особи органів влади та місцевого самоврядування, які виконують управлінські й контрольні повноваження щодо економічної діяльності.

Родовою ознакою даного різновиду злочинності є економічна спрямованість злочинних посягань, що передбачає певну сукупність різнорідних груп злочинів, об'єднаних на основі сталих зв'язків між окремими елементами єдиного механізму організації та функціонування національної економіки, а також спільними кримінальними інтересами контингенту злочинців щодо незаконного збагачення у процесі здійснення безпосередньої господарської діяльності або управління й контролю за нею.

Згідно із новим порядком складання та надання статистичної звітності за формою № 5,

«Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності» передбачає облік даних про кримінальні правопорушення вказаної категорії, результати їх досудового розслідування, а також осіб, які вчинили ці кримінальні правопорушення. У зазначеній формі звітності обліковуються три групи злочинів: кількість кримінальних правопорушень проти власності, якими спричинено шкоду підприємству, установі, організації або суб'єкту господарювання; кількість кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності і кількість кримінальних правопорушень, виявлених у сфері службової діяльності [10].

Видовою ознакою злочинності у сфері економіки розподіл різнорідних корисливих злочинів за видами економічної діяльності. Відповідно до Національного класифікатора України, зокрема «Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД-2012)» вирізняються наступні різновиди останньої: сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство; добувна промисловість та розроблення кар'єрів; переробна промисловість; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційного повітря; водопостачання; каналізація, поводження з відходами; будівництво; оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; тимчасове розміщування й організація харчування; інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; діяльність домашніх господарств; діяльність екстериторіальних організацій і органів; надання інших видів послуг. Кожен розділ класифікації включає диференційовані класифікаційні позиції, що деталізують перелік різновидів економічної діяльності. КВЕД побудовано за ієрархічною

системою кодування із застосуванням літерно-цифрового коду класифікаційних позицій [11].

Суспільно небезпечними наслідками економічних злочинів є спричинення матеріальної шкоди державі і суб'єктам господарювання, підрив їхньої ділової репутації, а також спричинення шкоди інтересам споживачів.

Аналіз відомчої статистичної звітності МВС України за 2001–2009 рр. дає підстави стверджувати, що за вказаний період в середньому реєструвалося 41917 тис. злочинів економічної спрямованості щороку [12, с.253–260], або близько 9 % від загальної кількості усіх зареєстрованих злочинів. Їхньою характерною ознакою залишається високий показник латентності – понад 80 %.

Структура досліджуваних злочинів характеризується наступним розподілом: близько 40 % становлять службові злочини, другу позицію посідають злочини проти власності (36,7 %), третю – злочини у сфері господарської діяльності (19,8 %), решта – інші. Серед зареєстрованих злочинів у сфері службової діяльності помітно вирізнялися службове підроблення (36,2 %), зловживання владою або службовим становищем (32,9 %), а також хабарництво (16,6 %). У групі злочинів проти власності традиційно переважають привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (50,6 %), викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (13,6 %). Типовими злочинами у сфері господарської діяльності були: порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом (22,4 %); виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (18,8 %), заняття незаконними видами господарської діяльності (15,1 %) незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (13,6 %) [12, с.253–260].

Динаміка злочинності у сфері економіки зазнає постійних коливань зі знаком плюс та

мінус. Це пов'язано із суттєвими змінами до кримінального кодексу України, зокрема декриміналізацією у 2011 р. 16 статей розділу злочини у сфері господарської діяльності, набуттям на кінець 2012 р. чинності Нового кримінально-процесуального кодексу та введенням у дію Положення про порядок введення Єдиного реєстру досудових розслідувань, що породило певні складнощі в обліковуванні злочинів як економічно спрямованих.

За даними кримінологічних досліджень серед контингенту злочинців у сфері економіки переважають чоловіки (70 %), частка жінок становить близько 30 %. За віковою ознакою вирізняються особи 30–50 років (55 %) та 18–29 років (18 %). Більшість із них мали середню – 66 %, професійно-технічну – 22 % та вищу 11 % освіту, однак на момент вчинення майже третина не працювали і не навчалися. Серед працюючих найчастіше фігурують матеріально-відповідальні особи, обліково-бухгалтерські працівники, керівники підприємств, підприємці, службові особи органів влади та місцевого самоврядування. Приблизно кожен сьомий злочинець мав попередню судимість, як правило, за вчинення корисливого злочину, однак був звільнений судом від реального відбування покарання у виді позбавлення волі або відбував покарання не пов'язане із позбавленням волі.

Основною детермінантою злочинності у сфері економіки слід визнати непослідовну, а часом і відверто суперечливу політику держави щодо регулювання економічних відносин. Останнє здійснювалося не в загальносуспільних інтересах, а в інтересах окремих корпоративно-бюрократичних структур (кланів), що по-суті монополізували національні ринки товарів і послуг, зосередили у своїй руках вирішальну масу активів та ресурсів і використовуючи корумповані зв'язки із держслужбовцями роками розкрадають бюджетні кошти, привласнюють національне багатство, ухиляються від оподаткування, легалізують отримані злочинним шляхом надприбутки у легальний сектор економіки з метою розширення виробництва, ринків збуту та примноження капіталів.

Окрім цього, система детермінант злочинності у сфері економіки включає наступні нормативно-правові чинники: нестабільність законодавчої бази, фрагментарність правового регулювання, велика кількість поточних (тематичних) нормативно-правових актів, законів спеціальної дії, підзаконних нормативно-правових актів; нормативна невизначеність щодо закріплення єдиних для усіх учасників економічних відносин умов і порядку господарської діяльності та розрахунків за спожиту продукцію; незабезпечення законів та інших нормативно-правових актів дієвими механізмами реалізації і контролю тощо.

Організаційно-управлінські детермінанти злочинності у сфері економіки полягають у наявності розширених управлінських дозволено-розпорядчих та контролюючих повноважень центральних та місцевих органів влади щодо приватизації, оренди державного майна, фондового ринку, фінансування державних цільових програм, проведення тендерних процедур при державних закупівлях, визначення переможців конкурсів, розпорядження коштами державних і місцевих бюджетів, надання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів, пільг, переваг при укладанні контрактів, а також у надмірному адмініструванні ціно і тарифоутворення тощо. До цього переліку слід додати такі чинники як: наявність перешкод, що стримують розвиток підприємництва (значна кількість бюрократичних процедур при реєстрації, отриманні дозволів, надання звітності, проходження митного, валютного, екологічного, санітарного та інших видів контролю); неналежна організація бухгалтерського обліку на підприємствах, установах, організаціях різних форм власності; низька якість підбору і розстановки кадрів на керівні і матеріально відповідальні посади; неналежний контроль та охорона товарно-матеріальних цінностей; не забезпечення контролю і нагляду за виконанням законів у сфері запобігання і протидії корупції; низький рівень взаємодії контролюючих і правоохоронних органів щодо виявлення і порушення кримінального провадження по злочинам економічної спрямованості та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007. – 712 с.
2. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / О. Г. Кальман. – Х. : Гімназія, 2003. – 352 с.
3. Стрельцов Е. Л. Экономическая преступность в Украине : курс лекций / Е. Л. Стрельцов. – Одесса : АО БАХВА, 1997. – 572 с.
4. Матусовский Г. А. Экономические преступления : криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Харьков : Консум, 1999. – 480 с.
5. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія / В. М. Попович. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.
6. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. – Х. : ХНУВС, 2004. – 568 с.
7. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія / А. М. Бойко. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 380 с.
8. Навроцький В. О. Кримінальне право: Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», 2000. – 771 с.
9. Солодовников С.А. Кримінальна економіка и насильственные преступления против собственности граждан : монография / С. А. Солодовников. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 319 с.
10. Наказ Генерального прокурора України «Про затвердження звітності за формою № 5 «Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності» та Інструкції про порядок їх складання та надання» : від 23.10.2012 р., № 102.

11. Національний класифікатор України «Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010» / прийнято та надано чинності Наказом Держспоживстандартом України : від 11.10.2010 р., № 457 [Електронний ре- сурс]. – Режим доступу: www.ubc.ua/Links/codes_ua.
12. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання : монографія. – К. : Юрінком інтер, 2011. – 288 с.

Головкін Б. М. Поняття злочинності у сфері економіки / Б. М. Головкін // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 128–133 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_24.pdf

Розроблено поняття злочинності у сфері економіки, сформульовано її визначення та наведені істотні ознаки.

***

Головкін Б.М. Понятие преступности в сфере экономики

Разработано понятие преступности в сфере экономики, сформулировано ее понятие и приведены существенные признаки.

***

Golovkin B.M. The Concept of Economic Crime

Developed the concept of economic crime, formulated its concept and are essential features.

Форум права Форум права